

15.Sözlük Bilimi Çerçevesinde Bir Lugât Örneği: Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine**Rabia Şenay ŞİŞMAN¹**

APA: Şişman, R. Ş. (2023). Sözlük Bilimi Çerçevesinde Bir Lugât Örneği: *Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine*. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 222-239. DOI: 10.29000/rumelide.1317586.

Öz

Araştırma, İrfan Kütüphanesi sahibi A. İrfan'a ait Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine (1311/1893) adlı bir sözlük çalışması üzerinedir. Çok dilli/-polyglot yapıya benzer özellikler taşıyan sözlük çalışması taşınabilir türden küçük hacimli hazırlanmıştır. Eserde kaynak dil Türkçe, hedef diller ise Arap, Fars, Ermeni, Rum, Yahudi, Rus, Fransız, İtalyan, Alman ve İngiliz dilleridir. Hazırlayıcı, derlediği dilsel verileri kaynak dil ekseninde paralel dizili sözcük ve söz gruplarıyla oluşturmuştur. Günlük dilde geçmesi muhtemel sözcük birleşenleri yaygın kullanım ölçütünde işlenip düzenlenmiştir. Konuşma becerileri yönüyle dil edinimini destekleyen; düşünceleri anlatma-anlama ihtiyaçlarıyla uyumlu dil verileri içeren bu ürün, çeviri-iletişim amacıyla hazırlanmış küçük hacimde bir sözlük çalışmasıdır. Üründeki yapı bileşenleri sözlük bilimi ekseninde dikkate alınmış ve eser temel yapı öğeleri açısından tanıtılmak istenilmiştir. Disiplinde tasvip edilmiş görüşler literatür taraması yöntemi benimsenerek dikkatlere sunulmuştur. Çalışmada kaynak dil Türkçe; hedef dillerden örnek grup olarak seçilen Arapça, Farsça, Ermenice, İngilizce, Fransızca sözcükler ve söz grupları üzerinde durulmuştur. Sözlük metninde Osmanlı yazı sistemi kullanılarak görselleştirilen sözlük birimler çeviri yazı yoluyla günümüz abecesine aktarılmıştır. Gözden geçirilmiş kuramsal-uygulamalı yaklaşımlar doğrultusunda tanımlanan iletişim odaklı ürün, barındırdığı dil çeşitliliği içinde alana özgü ölçütler yardımıyla betimlenmiş; bulgular bölümünde bütüncül yapı içinde ve dilsel verilerle ilgili tespit edilen bazı çarpıcı unsurlar örnekler aracılığıyla aktarılmak istenmiştir. Farklı dillerin sözlü konuşmaya yönelik söz varlıklarıyla temsil edildiği bu ürün disiplinler arası derlem çalışmalarına elverişli içeriğiyle; son dönem Osmanlı dilindeki revaçta olan dil kullanımlarını yansıtmaya ve diller arası bazı ödünclemeleri tanımlamasıyla mühim olup eldeki çalışma ile sözlükçülük araştırmalarına katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler. Çok dilli/-polyglot, mükâleme/-konuşma, sözlükbilimi, sözlükçülük, sözlük hazırlayıcısı

A dictionary example in the framework of lexicography: Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine (Speech Corpus of Languages)**Abstract**

The study is on a dictionary called Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine (1311/1893) by A. İrfan who was the owner of İrfan Library. This product has multilingual/-polyglot- like features and is designed in a small volume to be portable. The source language in the dictionary is Turkish and the target languages are Arabic, Farsi, Armenian, Greek, Jewish (Yahudice), Russian, French, Italian, German and English. Lexicographer offers the linguistic data he gathered in words and phrases in a parallel line with the source language. In the work, the vocabulary that is likely to be used in daily language and conversations has been processed and arranged according to the to the commonality criterion. The dictionary supports language acquisition in order to improve speaking skills; it is a translation-

¹ Doç. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili (İstanbul, Türkiye) rssisman@29mayis.edu.tr & rabsis68@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4130-6298 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 20.04.2023-kabul tarihi: 20.06.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1317586]

communication-oriented concise study, which includes preparations compatible with the demands of explaining and understanding the meaning. The building components of the work have been taken into hand within the understanding of lexicography and the effort has been made to introduce the work from the perspective of basic building elements. The ideas that are regarded as approved within the discipline are also taken into consideration in the literature review. The study focuses on the source language, Turkish and Arabic, Farsi, Armenian, English and French words-phrases are chosen as the sample group. The dictionary units, which have been written in the Ottoman writing style, have been transcribed in the contemporary alphabetical system. The communication-oriented product, which has been defined in line with the revised theoretical-practical approaches, has been described with the help of field-specific criteria within the language diversity it contains. In the findings section, some striking elements identified in the holistic structure and related to linguistic data are presented to attention through examples. This product contains different languages, which are represented by vocabulary in the form of speech, is suitable for interdisciplinary corpus studies with its content. It is important that the dictionary reflect the popular language uses in the late Ottoman language and witnesses some interlingual borrowings and the aim of the research is to contribute to lexicography research with the present study.

Keywords: Multilingual/-polyglot, speech, lexicology, lexicography, lexicographer

Giriş

Farklı dil konuşurlarının talepleri göz önünde tutularak hazırlanan çok dilli sözlükler dil öğretimi kapsamında çoğunlukla faydalanılan baş ucu kaynaklarıdır. Arap, İran dilleri yanında, bilhassa XVII. yüzyıldan itibaren Türk dili sahasında Türkçe ile beraber Rum, Ermeni, Fransız, İtalyan, Hint gibi çeşitli ulusların dilsel verilerini derleyen çok dilli sözlüklerin hazırlandığı bilinmektedir. Osmanlı dönemindeki çok dilli ve çok uluslu yapı gereği ihtiyaç duyulduğu bilinen çok dilli sözlükler aynı zaman da başka uluslarla kurulan ilişkilerin bir getirisi olarak dönemin zihniyeti ve talepleri ekseninde derlenmiş dil malzemesiyle işlenerek sözlük kullanıcılarına ulaştırılmak istenilmekteydi.

Kaynak dil Arap ya da İran dili olarak meydana getirilen iki ya da çok dilli sözlüklerin madde başı Türkçe temelinde ortaya çıkması ancak XVIII. yüzyılın sonrasına rastlamaktadır (Yavuzarslan, 2009: 13). Farklı dil edinimlerini destekleyen bu tür yapıtların Osmanlı sahasında biricik örneğinin XIV. yüzyıla ait olduğu bilinir. Adı geçen örnek, yabancı dil öğretimi için yazılmış *Lûgat-ı Feriştioğlu* (Ülkütaşır, 1948: 49) adlı eserdir ve kaynak dilin Arapça, hedef dilin Türkçe olarak düzenlendiği Arap dili temelinde yazılmış iki dilli bir sözlüktür.

Modern anlayışta “disiplinler arası bir bilim dalı” (Baskın, 2014: 446) tarzında yorumlanabilen uygulamalı sözlükçülük disiplininin ya da eski anlayışla lugât çalışmalarının “temel çalışma alanı sözlükler” (2014: 446) olarak bilinir. Günümüzde bir sözlük, uzmanlık gerektiren uygulamalı alan çalışmalarıyla meydana getirilmiş ve kuramsal anlamda ürün araştırma (ürün tipi-yapı ve işlevlerine dair değerlendirme) faaliyetleriyle uygulama sahasındaki ürün hazırlama (saha araştırmaları, tanımlama, arz) işlemlerinin kesintisiz işbirliği (Hartmann ve James, 1998: 86) neticesinde geliştirilmiş destek sunmak üzere ortaya çıkarılmış araçlardan kabul edilir.

Sözlükçülük disiplinine ait kaynaklarda belli bir dile ait lugât/ -söz dağarcığı çalışmalarında dil içi ve dil dışı unsurlar arasında kurulan sağlam ve doğru iş birliği ilişkilerinin sözlük hazırlama süreçlerini ve ürün ile kullanıcı alışverişlerini olumlu seviyede etkilediği belirtilir. Kullanıcı açısından bugünün sözlüklerine dair aranan nitelikler: Tür bilgisi ne olursa olsun kullanımı zorlayıcı olmayan, dilsel sorgulamaları basit, hızlı ve doğru bir şekilde cevaplayan, erişim engeli taşımayan, kullanıcı gereksinimlerini eksiksiz karşılayan, hep ve her zaman destekleyici bir araç olması şeklindedir.

A dictionary example in the framework of lexicography: *Külliyât-ı Mükâleme-i Elsine* (Speech Corpus of Languages)/ Şişman, R. Ş.

Alanyazında bildirildiği üzere kullanıcı ihtiyaçları ekseninde planlanmış söz dağarcığı çalışmalarında “hedef kitle ve buna bağlı veri derleme araştırmaları” ile dilsel verileri toplama “hazırlama, düzenleme faaliyetleri gibi dil içi unsurların “arz-talep incelemeleri” ya da “ürünün kolay erişimli olmasını sağlama” gibi faaliyetleri demek olan “dil dışı unsurlar”ın birbirleriyle işbirlikçi ilişkilerinin (Atkins ve Rundell, 2008: 2-3) sağlıklı ilerleyişi ve sürecin sistematik-kesintisiz özellikte yapılandırılması, ürün ve kullanıcı arasındaki etkileşimi müsbet anlamda geliştirir. Şöyle ki: Dil içi-dil dışı unsurların işletilmesi sözlük hazırlayıcıları ile “arayüz, tasarım, elektronik diğer seçeneklerin hazırlanmasından sorumlu teknolojik planlayıcılar, pazarlama çalışmaları, talep-arz araştırmacıları” gibi alanın diğer katılımcıları arasında sürekli ve sağlıklı gerçekleşen istişareler (Atkins ve Rundell, 2008: 20) ile her aşaması başarıyla planlanmış ürünlerin oluşumu, söz konusu birleştirici etkileşim faaliyetlerinin başarılı sonuçlarından sayılır. Böylece ortaya çıkmış çalışmalar “anlık bilgi taleplerine” cevap verebilen, kullanıcıların belirli türleri için planlanmış belirli işlevlere sahip; “hızlı-kolay başvurulabilir” donanımlarla yapılmış faydalı araçların meydana getirilmesine imkân sunar (Tarp, 2014: 64). Alanyazında temel yapıdaki bu birleştirici etkileşimlerin günümüz yaklaşımlarından “işlev teorisi”nin çekirdeği (2014: 64) şeklinde yorumlandığı ifade edilmektedir. Modern bir görüş olan “işlev teorisi, “sözlük kullanıcılarını ve onun ihtiyaçlarını tüm kararlar için başlangıç noktası” (Bergenholtz ve Tarp, 2002) sayılır.

Öteden beri sözlükler benzer yapı unsurlarıyla verilse de kullanıcı profiline bağlı olarak farklı işlevlerin bugün için artık planlanabilir nitelikte kabulü ciddi bir ilerlemedir. Alandaki kuramsal ve uygulamalı faaliyetlere bakışı değiştiren işlev teorisi, belirli bir kullanıcı türü için ortaya çıkabilecek ihtiyaçların karşılanmasına yardımcı ve sorun çözmeye odaklı becerileriyle (2002: 146-147) günümüzün bilgiyi çabuk tüketen kullanıcı hızına erişebilmeyi hedeflemiş gibidir. Nitekim söz konusu teorinin etkisiyle “kullanıcı ihtiyaçlarını belirlemek”, sözlük hazırlayıcıları için “ilk görev” (Bergenholtz ve Nielsen, 2006) ve en önemli ödev olarak kabul edilir. Dolayısıyla, hazırlayıcılar saptanmış talepler merkezinde (Bergenholtz, 2003: 176) tasarlanan hazırlıklar sonrası bilişsel ya da iletişimsel (Bergenholtz ve Nielsen, 2006: 285-287) çok yönlü ürünleri ortaya çıkarmanın günümüz için bir gerçeklik olduğunu söyleyebilmektedirler.

Külliyât-ı Mükâleme-i Elsine /-KME adlı yapıt, sözlükçülük alanı ürünlerinden olup kelim-konuşma esaslı bir söz varlığı çalışmasıdır. Eseri neşreden İrfân Kütüphanesi sahibi olan A. İrfan’dır. Farklı dillere ait sözcük ve söz gruplarının derlendiği yapıt 1311/1893 yılında basılmıştır. Diller arası çeviriye imkân sağlayan bu çok dilli çalışma, birden fazla dile ait söz varlığının konuşma becerisinin gelişimi üzerine işlendiği bir üründür. Bu tip sözlüklerde bir dil temelinde sıralanan söz varlıkları başka bir dil/dillerdeki karşılıklarıyla verilir (Aksan, 1982: 78). Bunlar kapsadıkları dilsel verilerin nitelikleri sebebiyle farklı dil kazanımlarını destekleyen araçlardan sayılırlar.

“Dillerin karşılıklı konuşmaya dayalı sözlerinin mecmuası/ -tamamı” şeklinde günümüz Türkçesine çevirebileceğimiz *Külliyât-ı Mükâleme-i Elsine* 63 sayfadır. Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi/ Seyfettin Özege Koleksiyonu’na ait elektronik erişimli kayıtlardan sözlüğün nüshasına erişim sağlanmıştır. Ayrıca aynı esere İBB Atatürk Kitaplığı Osman Nuri Koleksiyonu’ndan ulaşmak mümkündür. Sözlüğün “Külliyât” tabiri ile adlandırılması çeşitli dillere ait söz varlıklarının tek bir kitapta bir araya getirilmesi sebebiyledir. İçeriğindeki dil çeşitliğine karşın el ya da cepte taşınabilir boyutta basılmış; küçük hacimli (13x21cm) bir çalışmadır.

Hazırlayıcı, sözlüğü kullanıcıların hedef dillere ait iletişimsel faaliyetlerde yararlanabilecekleri pratik kullanımlı bir yardımcı kaynak olarak meydana getirmiştir. Buna göre eserde yabancı dilde konuşma becerisini geliştirmek üzere sözcük kazanımını desteklenmiş; bu amaç doğrultusunda diyalogların mühim bir kısmında “kalıp dil birimleri” (Doğan, 2022: 691) olarak bilinen ifade türlerinden faydalanılmıştır. Bunlar “serbest birleşme” tarzında nitelenebilecek dil birlikteliklerinden oluşmaktadır.

Bu birliktelikler “dilbilgisel açıdan iyi biçimlenmiş, bileşenlerin genellikle gerçek anlamlı ilişkilendirildiği sözcük birleşmeleridir” (Doğan, 2022: 692-693).

Sözlükte kendi döneminin ihtiyaç ve imkânları ölçüsünce işlenmiş dil verileri konuşma dili sınırlılığında ve çeviri odaklı düzenlenmiştir. Hedef kitlenin dil öğrenme ya da meramı anlatma-anlama beklentilerine cevap vermek üzere hazırlanmış üründe soru-cevap esasına dayalı konuşmaların en kısa ve hızlı biçimde olacak surette verilmesi, sözlüğün çeviri-iletişim merkezinde ortaya konmasının belirgin bir sonucudur. Küçük hacimli bu üründe 128 tane madde başı, “kalıp dil birimleri” nitelikli sözcük birlikteliklerinden derlenmiştir; 225 madde başı ise, tekli sözcük şeklindedir.

Osmanlı döneminde dil eğitimi Türkçe ile birlikte dinî ve kültürel temayüller gereği Arapça ve Farsça ağırlıklı olarak devam ettirilmekteydi. Avrupa’da XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan *Turquerie* adlı moda akımı (Bevilacqua vd. 2013: 75-118) yanında bilhassa 1699 Karlofça antlaşmasının imzalanmasıyla Osmanlı coğrafyasında hissedilen Batı dünyası etkisi ve zamanla değişen diplomasi dili farklı coğrafyalarla toplumsal ilişkilerin gelişmesine vesileler yaratmış; yabancı kültürlerle yakınlaşmalar dil öğrenmeyle ilgili ihtiyaçları gündeme getirmiştir. Latin kaynaklı batı dillerini öğrenmeye karşı artan talep XIX. yüzyılda Babiâli Tercüme Odası adı altında farklı dillerin öğretimini üstlenen bir kurumun (Balcı, 2007: 82 vd.) tesisini gerekli kılmıştır. Yabancı dil eğitimi üzerine planlanmış sözlüklere karşı yoğun rağbet doğal olarak birbirine benzer eserlerin üretimi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Örneğin hazırlayıcısı M. H. Nâci (Hâcî Kâsım) olan İBB Atatürk Kütüphanesi/ Osman Nuri Koleksiyonu’ndan *ulaşılabilen Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine-i Şarkıyye ve Garbiyye* adlı 61 sayfalık sözlük (1315/1897; 1313/1895 tab’-ı hamis) bu tür üretimlerdendir ve bu çok dilli çalışma da “Türkçe, Arapça, Fârisîce, Hindîce, Ermenîce, Rumca, Yahûdîce, Rusça, Fransızca, İtalyanca, Almanca, İngilizce lisânlarını hâvi mükâleme” biçiminde planlanmıştır. Ürün hazırlayıcısının “İhtar” başlıklı ön sözde belirttiği üzere ilgili çalışma: “Tahsil-i elsinenin derece-i ehemmiyeti herhalde fâ’ideden hâli olmadığından bir hizmet-i nâ-çizâne olmak üzere bu kere sâye-i terakkî-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde işbu mukâlemeyi on iki lisân üzerine cem’ ve tertib edilip heves-kârânenin nazar-ı gayretlerine” sunulmuştur. Sözü edilen bu 61 sayfalık sözlük, doküman tarama yöntemiyle incelenmiş ve ürünündeki sözcükler ile söz gruplarının (1311/1893) KME adlı sözlük çalışmasında ele alınan dil malzemesiyle aynı denilebilecek nitelikler taşıdığı tespit edilmiştir.

Akkaya’nın (2019: 96, 109, 128) tez çalışmasında belirtildiği üzere gerek 63 sayfalık *Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine* 1311/1894 (İstanbul: İstefan Matbaası ikinci tab’) gerek 61 sayfalık *Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine-i Şarkıyye ve Garbiyye* 1315/ 1896 (İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, tab’-ı hamis) aslında “M. Clemen Huart tarafından hazırlanan *Bibliographie Ottomane: Notice des Livres, Turcs, Arabes et Persans Imprimés a Constantinople...1889-1890* (1891) olarak bibliyografik kaynaklarda geçen bir konuşma kitabının ikinci baskısı olarak belirtilmektedir. Nitekim M. Clemen Huart adlı araştırmacı bahsedilen eserin “açıklama kısmında ‘aralarında İngilizcenin de bulunduğu birçok Avrupa ve Asya dilinde bir konuşma kitabı’ meydana getirdiğini söylemiştir.

Amaç ve yöntem

Araştırmanın amacı, KME adlı XIX. yüzyıla ait çok dilli söz varlığı çalışmasını sözlükçülük disiplinine ait kuramsal ve uygulamalı alanların yorumları temelinde tanıtabilmek; tür ve veri niteliğine bağlı olarak dönemin yaklaşımlarıyla üretilmiş bu polyglot sözlüğüne benzer ürünün bileşen ve işlevlerini betimleyebilmektir. Bunun için sözlükçülüğün teorik ve pratik çalışmalarına ilişkin temel kaynaklar taranmıştır. Bunlar arasında sık başvurulan kaynaklardan sayılan Burkhanov (1998), Hartmann-James (1998), Bergenholtz-Trap (2002 ve 2003), Svensén (2009) gibi bazı araştırmalarda ileri sürülen tanımlama ve görüşler doğrultusunda KME taranıp incelenmiştir. Alanla ilgili kaynaklarda fizikî yapı

A dictionary example in the framework of lexicography: Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine (Speech Corpus of Languages)/ Şişman, R. Ş.

bileşenlerine dair kullanılan terimlerdeki çeşitlilik sebebiyle literatürde “yaygın kullanımlı” olarak saptanan (Sert, 2021), genel kabul görmüş kullanımların tasarrufuna dikkat edilmiştir.

KME’de kaynak dil Türkiye Türkçesi; hedef diller Arap, İran, Ermeni, Rum, Yahudi, Rus, Fransız, İtalyan, Alman ve İngiliz dilleridir. Osmanlı döneminde geçerli Arap harfli yazı sisteminin kullanıldığı üründe yer alan doğu coğrafyasına mensup Arapça ile Hint-Avrupa dil ailesinden Farsça, Ermenice, İngilizce ve Fransızcaya ait söz varlıkları incelenmiş; doküman tarama yöntemi benimsenmiş olan araştırmada içerikte geçen Arap, İran, Ermeni, İngiliz ve Fransız dillerine ait veriler çeviri yazı yöntemiyle günümüz abecesine aktarılmıştır. Makale sınırlarını zorlamamak adına sözlük metin çevirisinin tamamı değil ancak bir kısmı ekler bölümünde örneklendirme amacıyla verilmiştir. Türkçe, Arapça ve Farsça dışında kalan dillerin Osmanlı imlasıyla verilmesi ve sözcük yazımının sesletim ekseninde olmasından ötürü çeviri yazı çalışmasında sözcükler orijinal imlalarıyla değil söylenişe göre ele alınmıştır. Sözlüklere başvurularak tespit edilebilen orijinal yazımlar dipnotta gösterilmiştir. Orijinal yazım için faydalanılan sözlüklerin başlıcaları, elektronik kaynak olarak Arapça sözlük *Almaany Dictionary*, Farsça *Ferheng-i Vajehyab*, Ermenice sözlük *Nayiri*, İngilizce sözlük *Cambridge Dictionary*, Fransızca sözlük *Educalingo*, şeklindedir. Basılı kaynak olarak Akdem Yayınlarından *Arapça-Türkçe Sözlük* (Açık vd, 2018), *Ferheng-i Fişorde Zebân-ı Fârisî* (Meşîrî, 1374/1954), *Deyimlerle Türkçeden Ermeniceye* (Kovan, 2016) ve *Ermeniceden Türkçeye* (Kovan, 2021) *Güncel Sözlük*, *The Redhouse English-Turkish Dictionary* (2006), *Larousse Dictionnaire de Français* (2005), kullanılmıştır. Sözcük yazımında eskicil olması sebebiyle orijinal yazımı tespit edilmeyen kimi sözcüklerde ünsüz seslerin yazımı esas alınmıştır. İncelemenin bulgular bölümünde dilsel verilerle ilgili tespiti yapılmış, bazı önemli dil özellikleri betimlenerek sözlük birimlerde yer alan çeşitli dil görünümüne dikkat çekilmek istenmiştir.

Temel yapı-düzen kuramları çerçevesinde bulgular:

Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine

Yapıt öğretim amaçlı olup dil kullanımlarıyla çeşitli şekillerde ilgisi bulunan kimselerin muhtemel talepleri ölçütünde hazırlanmış; dönemin eğitim-öğretim hizmetlerinden sorumlu kurum kabul edilen Maarif Nezâreti izniyle 1311/1893’te yayımlanmıştır. Mini 13x21cm ebatında 63 sayfa şeklinde ikinci baskı olarak yayımlanmış sözlük hazırlayıcının ön sözde belirttiği üzere yabancı dil öğrenmenin bir gereklilik olduğu gerçeğinden hareketle hazırlanmıştır. Araştırma malzemesi olan Türkçe ve hedef dillerdeki söz varlıkları arasında -bazen birebir bazen yaklaşık- anlamsal eşdeğerliklerin kurulmasına çalışılan bu yardımcı kaynakta hayatın içinden seçilmiş sözcük ve kalıpsal dil birliklerinin derlenmesine önem verilmiş; dilsel veriler kullanıcılara sürat ve kolaylık sağlamak adına paralel düzende listelenmiştir. Sözlükte Türkçe sözcük-söz gruplarının madde başı sayısı 354 olarak saptanmıştır. Hedef dillerin bazılarında kaynak dile ait sözcük gruplarının karşılıklarının verilmeden geçildiği örnekler rastlanmıştır. Bundan ötürü diğer dillere ait madde başı sayısı 354 civarında olmakla birlikte değişebilmektedir. Nitekim Türk-Arap-İran-Ermeni-İngiliz-Fransız dillerini içeren madde başı sayısı 1994’tür. Sözlüğünün amaca uygun hazırlıklarla derlemeye çalıştığı veriler, ürünün gündelik yaşam merkezli ve ikili sohbetlerde karşılaşılabilecek hâllere uygun tasarımlarla toplandığını delillendirir niteliktedir. Sözlükçü kullanıcıların başvuru ve sorgulamalarını mümkün olduğunca hatasız çözümlemeleri için her sözcük dizisini mensup olduğu dilin adı altında ve birebir ilişkilendirmeyi planladığı anlam eşdeğerlikleriyle sözcük listelerini oluşturmaya çaba harcamıştır. Kaynaklarda geçtiği üzere diller arası anlamsal eşdeğerliklik sağlamada başta anlam kayıplarının yaşanması gibi birtakım eşdeğerlik sorunlarının yaşanması kaçınılmazdır (Doğan, 2023: 934-935). Örneğin “kaç kuruş istersin?” sorusunun İngilizce “hav moc moni yu vant” şeklinde verilmiş karşılığındaki “moni” ile “kuruş” sözcükleri arasında eşdeğerlik sağlanmak istenilmiştir. Halbuki “Liranın yüzde biri değerindeki para birimi” (Misalli Büyük

Türkçe Sözlük, 2005: 1802) anlamına gelen “kuruş” (Alm. Groschen.) ile “moni” (İng. Money) sözcükleri anlamsal eşdeğerlik “para, nakit, banknot” gibi anlamsal karşılıklarla sınırlıdır.

Derlenen veriler çok dilli ürünün çoğunlukla dilin belli bir alanı olan çeviri ve iletişim problemlerine yönelik düzenlendiğini göstermektedir. Buna göre öncelikle güncel ve sık kullanımlı söz varlığı arasından gerekli görülen adlar listelenmiş; devam eden sözcük dizilerinde ise rakamlar, para birimleri gibi sayısal ifadelerle yönelik adlandırmalara yer verilmiştir. Eserin ikinci bölümünde temel düzeydeki diyaloglarda selamlaşma, tanışma, alışveriş, adres sorma, günlük yaşama dair etkinlikler gibi dil öğrenmede talep edilmesi olası kalıpsal dil birimleri derlenmiştir. İletişim becerilerini geliştirmeye yönelik bu sözcük bileşenleri kaynak dil Türkçe merkezinde kümelenmiştir. Kullanıcıların gerektiğinde kendi kendilerine öğrenmelerini sağlayacak düzeyde pratik faydaların gözetildiği anlaşılan bu küçük söz varlığı çalışmasını konuşma kılavuzlarına benzetmek mümkündür. Ancak on dile ait söz varlığının listelendiği dilsel verilerin sesletim odaklı verilmesi ya da dil malzemesinin dönemin revaçta kullanımlarını yansıtmaya gibi özellikler ürünü benzerlerinden farklılaştırmaktadır.

Geleneksel yaklaşımda sözlük içeriğindeki dilsel verilerin abecesel prensiple dizildiği bilinir. Çalışmanın konusu olan eserde dilsel verilerin dizilmesinde tematik yaklaşıma benzer bir sistem takip edilmiştir. Buna göre sosyal hayatın her alanını ilgilendiren durum ve konu düşünülmüş; gündelik yaşamda başvurulması muhtemel sözcük ya da diyaloglar dâhil olduğu bölüm içinde abecesel prensiple sıralanmıştır.

Külliyât-ı Mukâleme-i Elsine sözlükçülük alanına özgü kuramsal-uygulamalı yaklaşımlar doğrultusunda tanıtılmak istenildiğinden adı geçen disiplinin temel yapı unsurlarına kısaca değinilerek ürüne özgü çeşitli saptamalara gidilmiştir. Buna göre kaynaklarda sözlük yapı unsurlarının yaygın tasnifinde temel unsurlardan ilk öge “sözlüğün ana birimini oluşturan bütün yapı” (Sert, 2021: 67) olduğu belirtilir. Bu yapı doğrudan “sözlüğün temel bileşenleriyle arasındaki ilişki ve düzenlemeyi” (Svensén, 2009: 379) ortaya koyar. Sözlüğün temel birimi olan bütün yapının ilgili olduğu ana bileşen “bütüncül yapı”dır. Hartmann ve James (1998: 91) bütüncül yapı için “hazırlayıcı ve kullanıcının aradığı bilgileri bulmasına imkân tanıyan liste yapısıdır” der. Buna göre ürün sözlük listesi eserin “bütüncül yapı”sını oluşturur. Bu bütüncül yapının hâricindeki işlenmiş tüm veriler “dış veri” olarak adlandırılır (1998: 104). Dış veriyi meydana getiren ögeler sırasıyla: “Baş/-ön veri-, ara/-iç veri-, art/-son veri-” şeklindedir. “Sözlük kullanıcılarına faydalı bilgiler sağlayan bu veriler sözcük listesi içinde bulunmaz” (1998: 12). Değinilen tüm onaylanmış görüşler çerçevesinde KME sözlüğünün bütüncül yapı dışında dış veri bileşenlerine dair belirlemeler şöyledir:

Çok dilli yapıda hazırlanmış KME’nin *dış veri* bileşenleri arasında bulunan *baş veri* içindeki ön sözde “sâhibi ve nâşiri A. İrfân” ifadesinden sözlük hazırlayıcısının bir araştırmacıdan ibaret olduğu görülür. Ayrıca kütüphane sahibi olduğu belirtilen ön sözde insanlar arası fikir alışverişinin gerekliliği üzerinde durulur ve çeşitli dillerin oluşumuna imkân hazırlamış, beşeriyete has bir mümtaz özellik olan lisanın öneminden bahsedilir. İrfân Bey dikkat çektiği dilin önemine istinaden Türkçe olan sözcük ve söz gruplarını temel alma suretiyle on bir dile ait sözcük ve söz gruplarını heveskârları için derlediğini söyler. Hazırlayıcı sıfatındaki İrfân Bey yapıtını devrin “heveskârları” tarzında belirttiği kullanıcıların ihtiyaçları merkezinde meydana getirdiğini söyler ve Türkçe asılların yabancı dillerdeki karşılıklarını ayrı sözcük cetvellerinde tasnif ederek dilsel sorgulamalarda her açıdan yardımcı bir başvuru kaynağı oluşturmak niyetinde olduğunu ifadesine ekler. Ayrıca A. İrfân Bey faydası reddedilemez bir çalışma olarak gördüğü bu ürünün birinci baskısının dokuz dili kapsadığını, artan taleple ikinci baskıda ilave diller ile dil sayısının on bire çıkartıldığını dile getirir. Ön sözde hazırlayıcının yaptığı bilgilendirmeler arasında çok dilli bir sözcük çalışmasını meydana getirmede biricik başarının yabancı dil eğitimini

A dictionary example in the framework of lexicography: Külliyyât-ı Mükâleme-i El sine (Speech Corpus of Languages)/ Şişman, R. Ş.

kolaylaştırmak olduğunu ifade etmesi dikkate değerdir ve bir anlamda hazırlayıcının hedefini gösterir türdedir.

KME belli düzeydeki kullanıcının taleplerine yönelik hazırlıklarla meydana getirilmiştir. Bu sebepten ürün söz varlığı ve sözlük işlevi pratik kullanıma özgü sınırlılıklara sahiptir. Günümüzde hazırlayıcıların bu tür sözlük planlamalarında “temel söz varlığı ve sıklık dizelgeleri”ni dikkate almaları (Aksan 1982: 86) gerekli görülmektedir. Çeviri işlevini gerçekleştirmeye yönelik bir planlamaya sahip KME’de biçimsel ya da anlamsal detaylar yer almaz. “Sözlükte her anlam için bir tanım gerekir; “sözlük dendiğinde kullanıcıların aklına gelen ilk bilgi türü” (Aslan, 2020: 163; Jackson, 2016: 143) olan tanım, günceli yakalama, “önceli unutmama” (Yılmaz, 2021: 249) ve kaydetme çabasının görüldüğü işlemlerdendir. “Yanlışığa çok çabuk düşmeye ve eksik anlatıma elverişli olan bu işlem” (Aksan, 1982: 87), ciddi bir uzmanlık ister. Eldeki üründe anlam açıklaması sözcük karşılığı düzeyinde aktarılmıştır. Türkçe, Arapça, Farsça dışında kalan dillerin yazımında orijinal biçimden çok söyleyişe dayalı dil verileri esas alınmıştır. Buna göre sözcükler nadiren hareketlerin de kullanıldığı sesletim bilgisiyle işlenmiştir. Sözcük ya da söz grubu dizisi yenilenen her sayfada bağlı olduğu dil adı ile başlıklandırılmıştır. Bu sebepten köken bilgisinin bulunduğu söylenilebilir. Sözlük dizgesi içinde sözcüklerin tek tek düzenlenmesini işlemine alan kavram parçacıl yapı olarak karşılır (Sert, 2021: 68). Dil verilerinin madde tarzında düzenlenmesi ile gerçekleşen bu yapı “sözlük maddesiyle ilgili detaylı bilgi” anlamına gelir (Hartmann ve James, 1998: 94). Üründe sözcük türü ve anlama yönelik bu tür bilgilendirmeler yine çeviri çerçevesinde bırakılmıştır.

KME’de abecesel prensibe dayalı yazıbirim/-harf sıralaması yerine kısmen içerik esaslı bir düzenle veriler tasnif edilmek istenmiştir. Dilsel veriler Arap harflerinin kullanıldığı Osmanlıca ile yazılıdır. Alanyazında parçacıl yapı içinde yorumlanmış (Hartmann ve James, 1998: 94) diğer unsurlar özetle şöyledir: Arapça ve Farsça sözcüklerin yazım bilgisi; batı kaynaklı sözcüklerin kısmen hareketlerle yansıtılmış sesletim bilgisi yapıtta bulunan biçimsel bilgilerdir. Aktarılan söz varlıkları için bir tanım bilgisi yoktur. Bunun yerine sözcükler arası paralel kurulmaya çalışılmış anlam eşdeğerlikleri mevcuttur. Her sözcük dizisi için köken bilgisi verilmiş; kullanım etiketi belirtilmemiştir. Tematik kümelenmeler bab, fasıl ya da başlıklarla belirtilmemiştir. Madde başının anlamsal unsurlarından sayılabilecek tek bilgi türü çoğu zaman yakın anlamsal ilişkilerle oluşturulmuş sözcük eşdeğerlikleridir. Nitekim dilbilgisel ve anlamsal eşdeğerlik ile biçimsel denklilikleri sağlama çalışmalarında sıkça yaşanan eksikliklerin çevirinin doğasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Doğan, 2023: 956).

Sözlüklerin “kimler tarafından, niçin ve ne sıklıkla” (Jackson 2016: 119-120) kullanıldığı sorgulamasının cevabı “kullanıcı durumuna” işaret eder. “Sözlük kullanım becerisi”ne sahip (Hartmann ve James, 1998: 152) kullanıcı durumu talepleri belirler. Atkins-Rundell’e göre sözlüğü kimin-ne için kullanacağını ve kullanıcının sözlük işlevlerine sunacağı katkıları bilmek kullanıcı profili oluşturma ya da kullanıcı araştırmasını gerçekleştirmede güvenilir bir temel sağlar (2008: 28). A. İrfân için KME yabancı dil öğrenmeye “heveskâr” olanların gereksinimleri ölçüsünde oluşturulmuş bir yardımcıdır. Bu durumda “kullanıcı profili” bir diğer ifadeyle “hedef kitle” kaynak dili -Türkçeyi- konuşanlar arasında yabancı dil öğrenen, bilgisini pekiştirmek, farklı kültür çevrelerinde kullanmak hevesinde olan öğrenci ya da eğitimli kimselerdir. Bu kullanıcıların sözlükle ilişkileri “metin, anlama, metin üretimi veya çevirisiyle ilgili bir yardıma gereksinim hissedildiğinde” veya yazılı-sözlü iletişimlerde kullanmak üzere “sözcük ve sözcük grubu ile alakalı bilgi edinme ihtiyacı olduğunda” (Bergenholtz, 2014: 18-19) başvuru yapma şeklinde düşünülebilir.

Sözlüğe dair diğer tanımlamalar

Sözlükçülük çalışma alanı çeşitli alt dallara ev sahipliği yapar. “Tek dilli sözlük bilimi, iki dilli sözlük bilimi” veya “çok dilli sözlük bilimi” (Burkhanov, 1998) bunlardandır. “Geleneksel tek dilli genel sözlükler, ana dildeki kişilerin algısına yönelik” iken birden fazla dile sahip sözlükler “hem algısal hem de üretimsel özellik gösterirler” (1998: 155-156). Hedef dillere çeviri KME’de belirlenmiş yegâne işlevdir. Bu itibarla kaynak dil merkezinde birden çok dile ait söz varlığı karşılıklarının paralel dizilerle sınıflandırıldığı KME çok dilli bir çalışma olup dönemin dil öğrenimine algısal ve üretimsel faydalar yaratma amacıyla planlanmış çeviri odaklı bir üründür.

Kaynak dil Türkçe sözcüklerin ve sözlüğe dâhil edilmiş yabancı dillerdeki karşılıklarının paralel cetvellerle sunulduğu yapıt “Bir İki Söz” başlığıyla verilmiş ön söz sonrası kaynak dil ve hedef dillere ait derlenmiş sözcük listelerine yer verilir. Gündelik kullanımlarda sık başvuru alan sözcükler ile cümleleri sözcük birleşenlerinin bulunduğu eserde karşılıklı konuşma eksenindeki verilerin derlenmesine çaba harcanmıştır. Örneğin daha ilk maddede “ver bana- getir bana” gibi sık kullanımlı eşdizimsel örnekler göze çarpmaktadır. Daha sonra bu “anamlı eşdizimsel” (Eken, 2016: 33) sözcüklerin cevabı niteliğinde tasarlanmış çeşitli tür adları sıklık derecelerine uyumlu olduğu varsayılan bir sıralama verilmiştir.

Türkçe	‘Arabiyye	Fârisî	İngilizce	Fransızca
Mükâleme:				
ver baña	a’tanî	be-men be-deh	giv mi	do ne mo a (<donne moi)
getir baña	cîybenî(cî’-câ’. gel-)	be-men be-yâr	bring mi (<me)	aporté moa (<apporte moi)
anañız babañız var mı	‘indiküm eb ve üm	peder ve mâder dârîd	hev yu modır and fadır (<have you mother and father)	uve vu papa e maman (<avez- vous “sahip ol-; vous. siz”; papa et maman)
Gıda isimleri:				
etmek	hubz	nân	bret (<bread)	pen (<pain)
et	lahm	goşt	mit (<meat)	viyant (<viande)

Sözlük yapısal bağlamda sözcük ve sözcük grupları şeklinde iki ana kümeden teşkil etmiştir; yalnız ürüne dâhil edilmiş sözcükler daha çok iletişim temelinde kuruludur ve gündelik hayattan seçilmiştir. Yapıtın başlangıç kısmında sadece ilk iki madde konuşmaya dayalı sözcük takımları şeklindedir. Daha sonra sıralanmış ad soylu sözcükler yoğunluklu olarak eşya ve mekân adlarından oluşmaktadır. Üründe yer alan sözcük birleşenleri daha ziyade ikili konuşmalarda geçmesi muhtemel soru-cevap türünde kalıpsal dil birimleriyle verilmiştir. Dolayısıyla ürün bütünsel bağlamda günlük konuşma düzleminde.

Ürün hazırlayıcısı tarafından yapıtta yabancı sözcük ve söz gruplarının Türkçe karşılıklarıyla doğrudan verilmesine yönelik düzenlemelere gidilmiş; yabancı ülke gezilerinde yaşanabilecek durum ve ihtiyaçlar göz önünde tutularak konuşma ekseninde tasarlanmış sözcük ve sözcük birleşenlerinin listelenmesine çalışılmıştır. Ürün hazırlayıcısı gündelik hayat akışı içinde her türlü sosyal çevrede ihtiyaç duyulabilecek sözcük ile kalıpsal dil birimlerini içeriğe dâhil etmeye gayret etmiştir. İçeriği şu başlıklarla özetlemek mümkündür: Soyut varlık adları, akrabalık bildiren adlar, mekân-maden-taşıt-hayvan adları, gıda-eşya adları, vücut ve organ adları, gün-ay gibi zamanla ilgili adlar, renk adları, sıcak-soğuk benzeri somut nitelikli diğer adlar, ticarete kullanılan parayla ilgili adlar, sayılar, eylem adları vb. Bu sözcük sıralamalarında, gıda (meyve), hayvan, taşıt (araç), mekân (mesken ve yer) adları ile eylemlerle ilgili

A dictionary example in the framework of lexicography: Külliyyât-ı Mükâleme-i El sine (Speech Corpus of Languages)/ Şişman, R. Ş.

sözcük sıraları birden fazla bölümde sunulmuştur. Bunun yanı sıra herhangi bir gruba dâhil edilemeyen muhtelif somut adlar da bulunmaktadır.

Eser günümüz ölçüsünde zengin erişim profiline sahip değildir. Buna göre “alfabetik dizin, içindekiler, kullanım kılavuzu, özel ekler-dizinler” gibi öğelerden kurulu- (Hartmann-James, 1998: 3); zengin içerikler söz konusu değildir. Gündelik yaşam konulu sözcüklerin hâkim olduğu yapıtta Osmanlıca yazı sistemi kullanılmış; Türkçe, Arapça, Farsça dışındaki dillerin söz varlıkları orijinal yazım bilgisiyle sunulmamıştır. Sözcükler sesletim esaslı kaydedilmiştir. Yalnız nadir olarak bazı sözcüklerde orijinal yazımın görüldüğü söylenebilir: “dont/- دونت, any body/- انى بودى ‘İng. ‘kimse”. Sesletim bilgisinin Osmanlı yazı sisteminin sınırlı imkânlarıyla verilmesi özellikle /-ı/, /-i/, /-u/, /-o/ gibi ünlü seslerin ayırt edilmesinde ve bazı çift seslerin sunulmasında yetersizliğe yol açmıştır. Örneğin çift karekterli fonemlerde ya da “the, tooth” gibi iki farklı fonemden birini temsil eden birleşik ünsüz dizilerinde sesletime dair bilgilendirmenin tam yapılamaması gibi örneklerle rastlamak mümkündür. Ermenicede /-dz/ ya da /-ts/ seslerinin belirtilemediği “hırammetsek (buyrunuz)” ya da “intu netşi (kabul et-)” sözcükleri bunlardandır. Çapraz gönderimlerin bulunmadığı sözlükte bazı sözcüklerin tekrar ettiği görülmüştür. Örneğin “nerelisiniz” ya da “hangi tebe’adansın” sorularının karşılıkları benzer şekilde “ben Osmanlıyım”; “Osmanlı tebe’asındanım” olarak verilmiştir.

Üründe dikkat çekici diğer örneklerden bazıları şöyledir:

Sözlü dile has özellikler taşıyan sözcüklere rastlanmıştır: “öylen/ - öğlen, yarı gece/ - gece yarısı, dig/ - ديق/ “İng -ördek” (Poole, 1867: 35) gibi.

Yapıtta eskicil denilebilecek türden veriler mevcuttur: “etmek/ - ekmek, istiftah/ - siftah, penç-şenbih/ - perşembe, timur/ - demir” gibi.

Çeviri esaslı verilmiş karşılıklarda anlamsal problemler görülür. Örneğin “sarı yağı” İngilizce “-بطر- batır/ - butter” sözcüğü ile verilmiştir. Halbuki sarı yağı “tereyağı” yanı sıra sade yağı olarak da bilinir.

Sözcük karşılıklarında farklı anlam eşdeğerlikleri görülmüştür. Örneğin “ilk gün” şeklindeki söz grubu “-يوما لاول- yevmu’l-evvel; روز اول- rûz-i evvel; -بيفور يه سترده - bifer yestirday/- before yesterday” gibi söz takımlarıyla ifade edilmiştir.

Üründe Türkçe “dizlik” sözcüğünün Fransızca karşılığı için “kalson/ - caleçon” sözcüğüyle verilmiştir. *Centre Naitonal de Ressources Textuelles et Lexicales* adlı ulusal kaynaklı merkezin dijital sözlüğünde sözcük anlamına ilişkin yapılan açıklamalarda XIX. yüzyıl metinlerinden getirilen tanıklamalarda “genellikle hafif kumaştan içe giyilen kalçadan baldır ortasına dek uzanan iç çamaşırı” anlamında kullanıldığı gösteren cümleler vardır.

Sonuç

Uluslararası ilişkilerin yoğunluğuyla orantılı olarak öğretim kurumlarının ya da çevirmenler gibi uğraşı alanı dille ilgili kullanıcıların çok dilli sözlüklere olan ihtiyaçları değişime uğrar. Batıya eğilimlerin kendini hissettirdiği XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunda dil öğretimiyle ilgili artan talep karşısında dil öğreniminde en büyük yardımcılardan sayılan bu tür sözlüklerin hazırlanmasına öncelik verildiği bilinmektedir. Kendi döneminin şartları ve teknik imkânları dâhilinde meydana getirilen çok dilli sözlüklerin bir kısmı çok az farklılıklarla yayımlanmakta; içerik ve yapısal bağlamda birbirine benzer ürünler olarak kullanıcılara arz edilmekteydiler. Son dönem Osmanlı Türkçesi ürünlerinden KME adlı çok dilli çalışma da devrinsel imkân ve alan bilgisi sınırlılıklarını barındırmaktadır.

Kaynak dil Türkçe sözcüklere karşılık gelen farklı dillere ait sözcüklerin listelendiği; belli düzeydeki kullanıcı ihtiyacı gözetilerek planlanmış sözlükte sözcük ve sözcük grupları olmak üzere iki ana kümeden bahsetmek mümkün ise de kullanıcıya rehberlik edici bütüncül bir ayrıma gidilmemiştir. Madde başı dizilimlerde yaygın kullanımlı sözcük ve söz gruplarının tercih edildiği KME’de anlam ya da biçim bilgisi değil sayfa başı başlıklandırma sistemiyle verilmiş kısmî bir köken bilgisi vardır. Sözcük dizilerinin köken bilgisi ait oldukları dillerin işaret edildiği başlıklarla belirtilmiştir.

Anlama yönelik biricik bilgilendirme sözcük karşılıkları şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu karşılıkların paralel dizilimine dikkat edilmiş ise de bir cümle içinde kullanılmış sözcüklerin bağlama uygun anlam eşdeğerliklerinin çoğu zaman birebir verilemediği saptanmıştır. Sözlük metni içindeki listelerde bir tür anlamsal gruplamalara gidildiği söylenilebilir. Buna göre anlam ilgileri bulunan veriler bir arada listelenmiş gibidir; ama kimi yerde bu listelerin sistemsiz ilerlemediği gözlemlenmiştir. Üründeki söz varlığının anlam inceliklerini ve sözcüklerin kullanım zamanını bildiren etiketlerin varlığından da söz edilemez.

Çeviri odaklı bu küçük çalışmada sözcük türü bilgisi detaylandırılmaz ve başka dilde verilen karşılık ile sınırlandırılır. Eylem bildiren sözcükler iletişime dayalı cümlelerin sıralandığı listelerde eylem türündeki diğer örneklerle bir arda verilmiştir; buna göre üründeki sözcük kullanımlarına dair dilbilgisel sınıflandırmalar bu tertip sebebiyle bir açıklamaya başvurulmadan dolaylı yoldan işaret edilmiştir.

Gelişen teknoloji ve artan bilgi birikimi sözlüksel kuram ve yöntemlerde de yenilikçi, ufuk açıcı teorilerin gelişimine hizmet etmiştir. Sözlükçülük disiplininde modern kuram ve yöntemlere dair gerçekleşen buluşlar kullanıcı talepleriyle uyumlu; kuramsal ve uygulamalı işlemlerin yerinde ve devamlı gerçekleşen denetimlerle sürdürülebilir yenilikçi sözlüklerin hazırlanmasına imkân tanımıştır. Uzman görüşlerin yorumlarıyla yapılandırılmış sözlükler, sözlük kullanıcılarının beklentilerini sonuçsuz bırakmamalarıyla meşhur olmuşlardır. Bunun yanında günümüze ait çok dilli sözlüklerde çevirilerde yaşanan anlamsal ya da biçimsel kayıplar yadsınamayan olumsuzluklardandır. Osmanlı Türkçesinin son dönem ürünlerinden çeviri ve iletişim talepleri ölçütünde planlanan KME, XIX. yüzyılın konuşma dilinde yaygın kullanımlı verileri bünyesinde toplaması, ikili konuşmalarla uyumlu sözcük-sözcük birleşenlerini göstermesi ve döneme ait alıntı-verinti nitelikli tanıklamaları biçimsel ve anlamsal görünümüyle aktarması bakımından taşıdığı tüm sınırlılıklara ve işlev teorisi gibi bugünün modern sözlükçülük kuramlarında gerekli görülen pek çok unsurdan yoksun olmasına rağmen dikkat ve çabaya değer bir söz varlığı çalışmasıdır.

Kaynakça

- Açık, K., Özcan M. (2018). *Alfabetik Telaffuzlu Sözlük*. İstanbul: Akdem.
- Akkaya, T. M. (2019). *Tanzimat’tan 20. Yüzyıl Başına Kadar (1839-1900) Yeni Türk Edebiyatında İngiliz Dili ve İngilizce Edebiyatın Varlığı ve Etkileri* (s. 96, 109, 128). Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aksan, D. (1982). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)* (Cilt 3, s. 78, 86, 87). Ankara: TDK.
- Aslan, E. (2020). Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Denemeleri). *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9/23, 155-169.
- Aslan, E. (2017). Sözlükbilimsel İnceleme Yöntemi: Eser-i Şevket Örneği. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/30, 35-70.
- Atkins, B.T.S., Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography* (s. 2-3, 20, 28). New York: Oxford University.
- Balcı, S. (2007). *Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık ve Babîâli Tercüme Odası* (s.82). Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- A dictionary example in the framework of lexicography: Külliyyât-ı Mükâleme-i El sine (Speech Corpus of Languages)/ Şişman, R. Ş.
- Baskın, S. (2014). Türkiye ve Dünyada Sözlük Bilimi: Tanımı, Kapsamı ve Diğer Bilimlerle İlişkisi. *International Journal of Language Academy*, 2/4, 445-457.
- Bergenholtz, H. (2014). Sözlük Nedir? (Çev. Ezgi Çorga). *Dil ve Edebiyat Araştırmaları TDED*, İstanbul. 10/Yaz, 7-21.
- Bergenholtz H., Nielsen, S. (2006). *Subject-field Components as Integrated Parts of LSP/ Specialised Field: Lexicography Dictionaries. Terminology* (Cilt 12). Amsterdam: John Benjamins.
- Bergenholtz, H., Tarp, S. (2002). Die moderne lexikographische Funktionslehre: Diskussionsbeitrag zu neuen und alten Paradigmen die Wörterbücher als Gebrauchsgegenstände verstehen. *Lexicographica*, 2002/18, 145-155.
- Bergenholtz, H., Tarp, S. (2003). Two Opposing Theories: On H.E. Wiegand's Recent Discovery of Lexicographic Functions. *Hermes (Denmark) Journal of Linguistics*, 2003/31, 171-196.
- Bevilacqua, A., Helen, P. (2013). Turquerie: Culture in Motion, 1650-1750. *Past and Present*, Oxford Journals, 221/1, 75-118.
- <https://www.jstor.org/stable/24543612> (Erişim Tarihi: 14/03/2023).
- Burkhanov, I. (1998). *Lexicography: A Dictionary of Basic Terminology* (s. 155, 156). Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Doğan, N. (2022). Dîvânü Lugâti't-Türk ve Eşdizimlilik: Türkçenin İlk Eşdizimsel Sözlüğü. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9/Aralık, 689-713.
- Doğan, N. (2023). Dîvânü Lugâti't-Türk ve Çevirilerinde Dil Bilgisel Eşdeğerlik ve Anlam Kayıpları: - (İ)ş- Biçim Birimi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10/Mart, 934-959.
- Eken, N., T. (2016). Eşdizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram ve Yaklaşımları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/34, 28-47.
- Hartmann, R.R.K., Gregory J. (1998). *Dictionary of Lexicography* (s. 3, 61, 86, 91-94, 152). içinde Francis e-Library.
- https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u5/r_r_k_hartmann_gregory_james_dictionary_of_lexicography-routledge_1998.pdf (Erişim Tarihi: 01/01/2023).
- Jackson, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş* (Çev. Mehmet Gürlek, Ellen Patat). İstanbul: Kesit.
- Kovan, Y. (2016). *Deyimlerle Türkçeden Ermeniceye Güncel Sözlük*. İstanbul: Türk Ermeni Azınlık Okulları Öğretmenleri Yardımlaşma Vakfı.
- Kovan, Y. (2021). *Türk Alfabesine Göre Sıralı Ermeniceden Türkçeye Güncel Sözlük*. İstanbul: Türk Ermeni Azınlık Okulları Öğretmenleri Yardımlaşma Vakfı.
- Larousse. (2005). *Dictionnaire Français en ligne*. France.
- <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/cale%C3%A7on/12299> (Erişim Tarihi: 01/03/2023).
- Meşîrî, M. (1954). *Ferheng-i Fişorde-i Zebân-ı Fârisî* (2. Baskı). Tahran: Neşr-i Elburz.
- Poole, J. (1867). *A Glossary, with some Pieces of Verse, of the old Dialect of the English Colony in the Baronies of Forth and Bargy, County of Wexford, Ireland* (Edit. William Barnes). London: J. Russell Smith.
- Redhouse (2006). *The Redhouse English-Turkish Dictionary*. İstanbul: Sev.
- Sert, G. (2021). Sözlükbilim Terimleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, 2021/3, 61-78.
- Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography (The Theory and Practice of Dictionary-Making)* (s. 115-136, 283, 334, 379, 388-389). Cambridge: Cambridge University.
- Tarp, S. (2014). Do We Need a (New) Theory of Lexicography (2012), (Yeni) Bir Sözlükbilim Teorisine İhtiyacımız var mı? (Çev. Fatih Doğru). *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 2014/9, 57-70.
- Ülkütaşır, M., Ş. (1984). XI. Yüzyıldan Günümüze Kadar Yazılmış Başlıca Sözlüklerimiz. *Türk Dili Belleten* (Seri 3, s. 12-13). Ankara: TDK.
- Yavuzarslan, P. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü* (s. 13). Ankara: Tiydem.

Yılmaz, Y. (2021). Genel Türkçe Sözlüklerde Etimolojik Gönderme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 23/Haziran, 248-258.

Elektronik Sözlükler

https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/book_ (Erişim Tarihi: 01/03/2023).

<https://educalingo.com/tr/dic-fr/riz> (Erişim Tarihi: 01/04/2023).

<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 02/03/2023).

http://www.nayiri.com/search?l=tr_ (Erişim Tarihi: 08/03/2023).

https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/_ (Erişim Tarihi: 05/03/2023).

<https://www.cnrtl.fr/definition/bhvf/cale%C3%A7on> (Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales) (Erişim Tarihi: 01/03/2023).

https://www.vajehyab.com/?q=%D8%B4%D8%B3%D8%AA%D9%87&f=dehkhoda_ (Erişim Tarihi: 01/03/2023).

Eklr. Eserin içeriğine yönelik bazı sözcük dizileri aşağıda örneklendirilmiştir:

Külliyyât-ı Mükâleme-i-Elsine

'Arabca, Fârisî, Ermenice, Rumca, Yahûdice, Rusça, Fransızca, İtalyanca, Almanca, İngilizce Lisanlarını Hâvî Mükâlemedir.

Sâhib u Nâşiri: A. 'İrfân

1311/1893

Bir İki Söz

(1) taḥṣîl-i elsineniñ derece-i ehemmiyeti hakkında söz söylemek fa'ide-i zâ'ide kabîlindendir. (2) Müdâvele-i efkâre ḥidmet-i yegânesi ḥasebiyle nufûs-ı beşeriyeniñ ḥâşşa-i mümtâzesi olan lisânıñ tenevvü'î biñlerce ḥikâyât-ı (3) lugât teşkiline bâdî olmuş ve on bir lisân üzere lugâtî câmi' olmağla berâber Türkçe aşillarıñıñ elsine-i ecnebiyyeye şüret-i taṭbîkîni (4) ma'rûf bulunan bu eşer bihteriñ min-veche fevâ'idi ğayr-i kâbil-i inkâr bulunmuş olduğundan mevcûd nüshaları kalmamış olan ve evvelce (5) toḫuz lisân iken 'ilâvât-ı münâsebe ile on bir lisânıñ lugâtî de cem' ve tertîb u teshîl-i lisân iderek heveskârâneniñ nazar-ı ğayretine vaż' ile iktifâ ederim. (6) 'İrfân Kütübhanesi Şâhibi Â. ('İrfân)

s.4						s.5
Türkçe	'Arabca	Fârisî	İngilizce	Ermenice	Rumca	Fransızca
Konuşma-Mükâleme						
ver baña	a'tanî	be-men be-deh	giv mi	dur itzi (<tur indz)	dose me (<dóse mou)	do ne mo a (<donne moi)
getir baña	cîybeni (cî'-câ'. gel-)	be-men be-yâr	bring mi (<me)	per ibnzi (<ber indz mot)	fe re me (<fère se eména)	apote moa (<apote moi)
A. Sözcük ve Sözcük Grupları						
1 Gıda						
etmek	ḥubz	nân	bret (<bread)	ḥaş (<hats')	epsomi (<psomi)	pen (<pain)

A dictionary example in the framework of lexicography: Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine (Speech Corpus of Languages)/ Şişman, R. Ş.

et	laḥm	goşt	mit (<meat)	mis	ķreas (<kréas)	viyant (<viande)
un	daķīķ	ārd	mil (<mill. öğütme “meal, flour. un”)	alur (<alyur. buğday unu)	alevri	farin (<farine)
birinç	ard	birinc	rays (<rice)	pirinş (<brindz “pilav anlamı da var”)	rizi (<rýzi “pilav anlamı da var”)	ri (<riz)
süd	ḥalīb	şīr	milk	kat	ġala	le (<lait)
peynir	ceben	penīr	şiz (<cheese)	panir	ṭiri (<tyri)	fromaj (<fromage)
yumurta	beyż	toḥm-ı murğ	eg (<egg)	ḥav (<havi) kit	avġa (<avgó)	ouf (<oeuf)
balık	semek yāḥūd ḥūt	māhī	fīş (<fish)	zuķ (<dzuk)	ebsari (<psári)	poeson (<poisson)
iç yağı- sade yağ- tere yağı	semen	ruġan	batır (<butter)	yuġ (<yugh. “yağ”)	votero (<vouútyro)	beur (<beurre)
zeytun yağı	zeytu’t-ṭayyib	rūġan-ı zeyt	oil	men	ladi (<ládi. “sıvı yağ”)	ouil (<huile. “yağ”)
bal	‘asel	‘asel	hani (<honey)	meġr (<meghr)	meli (<méli)	mi’l (<miel)
şeker	sukar (<sugar)	şeker	şugır	şakar (<shak’ar)	zaḥari (<záchari)	sukri (<sucrier)
tuz	milḥ	nemek	şolt (<salt)	aġ (<agh)	alaty (álas)	şel
s.6						s.7
biber	fūlfūl	fūlfūl	pepir (<pepper)	biġbeġ (pghpegh)	piperi	poavr (<poivre)
yer elması	eft	sīb-i zemīn	poṭoṭo	gedna ḥnsor (<getna khndzor)	petates (<patátes)	pumditer (<pommes de terre)
laḥana	kurunb	kelem	ķabic (<cabbage)	kaġamb (<kaghamb)	laḥano (<láchano)	şo (<chou)

şoğan	başal	piyâz	oniin	şoh (<sokh)	krumidi (<kremmýdi)	onnon (<oignon)
şarımşak	şavm	sîr	garlik	siğdor (<skhtor)	esğorda (<skórdo)	ayl (<ail)
şu	mā'	āb	vvotır	çur (<jur)	nero (<neró)	delu (<de l'eau)
şarāb	hamr	şarāb	ov'ayn	gini	ķirasi (<krasi)	vin (<vine)
arpa şuyu	mā'i şa'ır	āb-ı cū	bi'er	ķara çur (<garu jur)	ziřos (<sitós. "buğday")	bi'er (<bière)
sirke	hall	sirke	vineger	ķaşağ (<k'ats'akh)	eksidi (<xýdi)	vinegri (<vinaigre)
elma	tuffāh	sîb	epıl	hınşor (<khndzor)	milo (<mílo)	pom (<pomme)
ārmūd	kemşerş	güllābī emrūd	pi'ir (<pear)	danz (<tandz)	apidi	po'ar (<poire)
erik	havh	ālūca	plum	şalor	damaskino (<damáskino)	prun (<prune)
üzüm	'ineb	engūr	greyp (<grape)	hāgoğ	astafila (<stafýlia)	rezan (<raisin)
2. Nesne/ - Eşya-						
mum	şem'	şem'	layş (<light. "ışık")	crati	keri (<keri. "mum")	şandel (<chandelle)
...						
5. Araç						
timur yol	sekte'l-ħadīd	rāh-ı āhen	(r)ayıl-vey (<railway)	yergānuđi (<yerkat'ughi)	side rodiremo (<sidirodromiki)	şimendöför (<chemin de fer)
...						
6. Akralalık						
ķonşu	cār	hem-sāye	neypır (<neighbor)	tiraçi	pitoni	vōzan (<voisin)

A dictionary example in the framework of lexicography: Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine (Speech Corpus of Languages)/ Şişman, R. Ş.

Türkçe	‘Arabca	Fârisî	İngilizce	Ermenice	Rumca	Fransızca
s.34						s.35
B Konuşma-Mükâleme	<i>(Sosyal alanlarda ihtiyaç duyulması muhtemel soru-cevap nitelikli diyaloglar burada yer alır).</i>					
1 Para Birimi						
on beş ğuruş	hamsei ‘aşer ğuruş	panzdeh kurüş	fiftin piyastir	dastihink dehekan (<tasnhing “15”) dehekan “kuruş”)	deka pende (<dekapénte)	kenz piyastr (<quinze “15” piastr)
pek a’lâ	ṭayyib cevv	bisyār hüb	veri ğud	şad lav (<shat lav)	poli kala (<polý kalá)	ṭire bien (<trés. “çok”) bien. “iyi”)
yarın başla	ebdei bükre	ferda āġāz kerden	yu meyst bigin tomorrov (<you must began tomorrow)	vaġi iskise (vaghy. “yarın” sksel. “başla-”)	avrio arhise (<ávrio,<árchise)	komans döman (<commencer “başla-”, demain “yarın”)
faķat şadıķāne olmalı	lakin yelzem yekūni fiş’şıdkıhi	velī perestī bāyed būd	in to vil meyk onısti (<in to will make honesty [?])	payis havadar mapar illalu’e (<bayts. “ancak”) (<havatarim. “sadık”)	na ine opus perepi na ine (<prépei “olmalı” na éinai pistós. “sadık olmalı”)	ilfo kıl sovaķum il do va etr (<doit être. “olmalıdır”, <il faut qu’il soit comme il doit être “bu) gereġince olmalıdır”)
bir ğuruş	vāhid ğuruş	yek kurüş	von piyastir	mek dahakan (“kuruş”)	ene ġirosi	una piyastre (<un piastre)
iki ğuruş	ķuruşeyn	dū kurüş	to piyastir	yerku dehekan	dyo ġirosiya (<dýo “iki”, <gyroş. (yuvarlak şey”)	duvo piyastre
üç ğuruş	şülşehün ķuruş	se kurüş	tri piyastir	yerek dahekan (<yerek “üç”)	tria ġirosiya (<tría “üç”)	trov piyastr (<trois “üç”)
dört ğuruş	erbi’atün ķuruş	ķahār kurüş	for piyastir	ķors dahekan (<ch’vors.)	tesera ġirosiya (<téssera “dört”)	ķatr piyastr (<quatre “dört”)

beş gürüş	hamsetün kuruş	penç kuruş	fa'v piyastir	hing dahekan (hing “beş”)	pende girosiya (<pénte. “beş”)	senk piyastir (cinq “beş”)
bir lira (<lira < Fr. livre < Lat. libra)	vâhid lîrâ	yek lîrâ	van lira	mek uski (<mek “bir”)	mia lira	un livr (<une lire “bir lira”)
iki lira	lîrateyn	dû lîrâ	to lira	yerku uski (<yerku “iki”)	dio lîres (<dýo “iki”)	dô livr (<deux “iki” livres “lira”)
s.36						
üç lira	şülşehün lîrât	se lîrâ	tiri lira	yerek uski	tris liras (<treis “üç”, < lîres)	trova livr (<trois “üç” livres)
dört lira	erba' lîrât	çahâr lîrâ	zor (for) lira	çors uski (<ch'vors “dört”)	teseris lîres (<tésseri s. “dört”, <lîres)	katru livr (<quatre. “dört”, <lîres)
beş lira	hamsetün lîrât	penç lîrât	fa'v lira (<five)	hing uski	pende lîres (<pénte. “beş”, < lîres)	sinç livr
Diğer Sözcük Gruplarından Örnekler						
alış veriş	aḫz u a'tā	dād u sitād	tret (<trade)	arodur	dusulpisya	trafik (<trafique r)
da'vâ vekîli	vekîlud'- de'āvî	vekîl-i de'āvî	adovkat (<advocate)	pasdapan (<p'astaban)	dikigoros (<dikigóros)	avoğa (<avocat)
pā-yı taht	merkezü'l -hükümet	pā-yı taht	kepital (<capital)	mayrakagak (<mayrak'agha k')	rotevusa (<p)rotévousa. “başkent”)	kapital (< capitale)
vâlilik	velāye	vālî-gerî	governirşib (<governorship)	gosakaloton	di kisis	prefe (<préfe)
2 Eylem						
yemek pişirmek	ṭabḫu't- ṭā'ām	ḥ(v)ārūk (?) poḥten	gugint (<cooked)	kera kur apel (<yep'el. “yemek”)	ma her rome (<mageírema)	ḫuvir (<cuire)
s.42						s.43

A dictionary example in the framework of lexicography: Külliyyât-ı Mükâleme-i Elsine (Speech Corpus of Languages)/ Şişman, R. Ş.

B. Diğer Konuşma-Mükâleme						
şabâh şerîfleri hayr olsun	şabâhukü m bi'l- hayr	şubhı- şümâ hayr bād	god morning	pari lus (<bari. “iyi”)	kalimera (<kaliméra)	bonjour (<bonjour)
ağşam şerîfleri hayr olsun	mesâ'ikü m bi'l- hayr	şam-ı şerîfî şümâ hayr bād	god ivning (<good evening)	pari yrikon (<bari. “iyi” yereko)	kalispera (<kalispéra)	bon su'ar (<bonsoir)
keyf-i 'âliniz naşıldır	keyfe keyfu'l- cenâb	aḥvâl-ı şümâ çe tavr est (torest)	hav aryo guten (<İng. how are you) (<Alm. goten. “iyi”) ha'iv du yu di (<how do you do)	inç besek (<inch'pes yes)	pos ahte (<pós akte)	komanta le vu (<comment. “nasıl”, <comment t- allez-vous)
şükür elḥamdü'l-lāh	teşekkere' l-llah ve naḥmedu	el- ḥamdu'l- lah	tenk gud	parek esdozo (<p'arek. “yap”)	poli ure'eaduḡsa tute'u (<polý oré ádoxa tytéy)	jumo port bien diu mersi (<dieu. “Tanrı” <pour bien dieu merci. “Tanrıya şükür”; < bien “iyi”)

nerelisiniz	etem min iyene	kocayî hestîd	furom viç kontiri aryo (<from which country are you)	urdeğasi eyk'(<vorteghits 'yes, <urdeğatsi es- sin)	apo po eisaste (<apó pou eísai)	du vat du (<d'ou “nereden”)
ben 'Oşmanlıyım	ne 'Oşmānlı	men 'Oşmāniyem	iam Türkis (<I am Turkish)	'oşmansiyem (<osmants'i yem	ime utomanos	je su'i Turḡ (<je suis

				“osmant _{si} iyem ”)	(^ε eímai othomanós)	“ben”, <Turc)
anañız babañız var mı	‘indiküm eb ve üm	peder ve māder dārīd	hev yo modır and fadır (^ε have you mother and father)	hayr mayr unik (<hayry, < mayry)	aha te patera ke mitera (<patéras. “baban”, < mitéra. “annen”)	uve vu papa e maman (<avez-vous “sahip ol-”, < vous. “siz”) <papa et maman)